

Adalékok a budapesti munkanélküliség kérdéséhez

DÖVÉNYI ZOLTÁN

A múlt század utolsó évtizedeiben lezajlott ipari forradalomhoz kapcsolódóan kialakult ún. „modern munkanélküliség” kisebb-nagyobb súllyal mindig jelen volt Magyarországon. Ez érvényes még az 1948-1988 közötti időszakra is, amikor ideológiai-politikai megfontolások alapján hivatalosan nem volt munkanélküliség honunkban.

A munkaerőpiac zavarai azonban nemcsak időben, hanem térben is jelentős hullámzásokat mutatnak. Ennek megfelelően akadnak olyan kisebb-nagyobb térségek, ahol a munkanélküliség egyes időszakokban súlyos, máskor viszont csak kisebb problémát jelent. Erre a szituációra jó példa Budapest, ahol az elmúlt bő száz évben a katasztrófális munkanélküliség és a kiegyensúlyozott munkaerőpiac egyaránt előfordult. Ez a változatosság önként kínálja egy történeti-földrajzi vizsgálat elvégzését. A jelen rövid tanulmányban a történeti aspektusok kifejtésére azonban sajnos nincs lehetőség, mindössze arra nyílik mód, hogy – alapvetően az Országos Munkaügyi Központ adataira támaszkodva – bemutassuk az elmúlt néhány év fővárosi munkanélküliségének jellemző vonásait.

A mai munkanélküliség néhány jellemző vonása

A munkanélküli segély 1989. január elsején történt bevezetésével Magyarországon a lappangó munkanélküliség nem vált egycsapásra nyílttá és tömegessé, sőt kezdetben még alig jelentkezett. 1989 végén országosan is csak valamivel több, mint 22 ezer munkanélkülit regisztráltak, s még további egy évvel később sem tűnt túlságosan komoly veszélynek a munkanélküliség. A munkát keresők számának gyors növekedése csak 1991 elején indult meg, s a viharos tempó csak 1992 nyaratól csökkent némileg. Így a regisztrált munkanélküliek száma 1993 februárjában országosan már meghaladta a 700 ezret.

Ez a folyamat területileg meglehetősen differenciáltan zajlott, s amíg egyes térségekben a munkanélküliség már katasztrófális méreteket öltött (pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyékben), addig másutt még kezelhetőnek látszott (Ny-Dunántúl). A legjobb helyzetben mindig Budapest volt, s ez akkor is igaz, ha a munkanélküliség egyre komolyabb probléma lesz a fővárosban is.

Elég hosszú ideig úgy nézett ki, hogy Budapestet talán el is kerüli a munkanélküliség. 1989 szeptemberében a munkát keresők száma megközelítette ugyan az ezret, ezt követően viszont — ellentétben az országos tendenciákkal — számuk csökkenni kezdett (1990 júniusában alig 448 munkanélkülit és 1990 végén is mindössze 610 munkát keresőt regisztráltak a fővárosban). 1991-ben Budapesten is gyorsan növekedett a munkát keresők tábora (1991. december: 28 534 fő), ez azonban még mindig csak 7 %-a volt az országos értéknek, miközben a lakosság és az aktív keresők közel 1/5-e élt a fővárosban.

1992 folyamán Budapesten több mint kétszeresére növekedett a munkanélküliek száma, míg országosan „csak” 60 % körüli volt a növekedés. Ennek megfelelően 1992 végén már a munkanélküliek közel 10 %-a élt a fővárosban. Ez a több mint 60 ezres munkanélküli csoport első pillantásra valóban soknak tűnik, ténylegesen azonban egy még mindig kedvező munkaerőpiaci helyzetre utal. Ezt jelzi pl. az is, hogy a lényegesen kisebb népességszámú Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben is több volt a regisztrált munkanélküli, mint Budapesten.

Méginkább jelzi a főváros viszonylag jó munkaerőpiaci helyzetét a munkanélküliek arányának alakulása. A fővárosi munkanélküliségi ráta csak 1991 tavaszán lépte át az 1 %-os küszöböt, amikor országosan már 4 % körüli volt a mutató értéke. Ezt követően gyorsan emelkedett a munkát keresők aránya Budapesten is. Am 1993 januárjában is a gazdaságilag aktív népességnek csak 6,4 %-a volt regisztrált munkanélküli, ugyanakkor az országos átlag elérte ennek több mint a dupláját (13,3 %). Ekkor a fővároson kívül már csak két megyében volt 10 % alatti a munkanélküliségi ráta (Győr-Moson-Sopronban 8,3 %, Vasban 9,1 %).

Budapest kedvező munkaerőpiaci helyzetét jelzi az is, hogy a betöltetlen állás-helyek száma meglehetősen hosszú ideig nagyobb volt, mint a regisztrált munkanélkülieké. Országosan 1990 májusa volt a fordulópont, amikor globálisan nézve a munkanélküliek száma meghaladta a betöltetlen állás-helyekét. A fővárosban ez a fordulat csak egy évvel később következett be, ami a munkanélküliséggel folytatott versenyben nem lebecsülhető előny volt Budapest javára.

A fentiekon túlmenően a fővárosi munkanélküliség más, nem kevésbé figyelemreméltó sajátosságokkal is rendelkezik. Ezek közé tartozik többek között, hogy a budapesti munkanélküliek észrevehetően tanultabbak, mint az országosan megfigyelhető. Az érettségivel és diplomával rendelkezők aránya a munkanélküliek között 1992 decemberében országosan 20,3 %, Budapesten viszont 35 % volt. A regisztrált diplomás munkanélküliek közel 1/4-e élt ekkor a fővárosban.

Szintén a kedvező vonások közé tartozik, hogy Budapesten a munkanélküliek átlagos segélyezési időtartama országosan is egyike a legalacsonyabbaknak (1992 decemberében: 235 nap/fő), az országos átlag ennél 35 nappal magasabb (Nógrádban pedig 323 nap/fő). Bár ez egyértelműen jelzi, hogy a fővárosban a munkanélküliség hazai viszonylatban még rövid időtartamúnak számít, nemzetközi viszonylatban azonban már ez is magas értéknek minősíthető.

A főváros átlagosnál kedvezőbb munkaerőpiaci helyzetére utal az is, hogy Budapesten a legmagasabb az átlagos havi munkanélküli segély: ennek összege 1992 végén már meghaladta a tízezer Ft-ot, miközben az országos átlag csak bő 8800 Ft, Szabolcs-Szatmár-Beregben pedig még a 8200 Ft-ot sem érte el.

Egyes mutatók tekintetében viszont nem volt lényeges eltérés az országos és a fővárosi helyzet között. Ezek közé tartozott a munkanélküliek kormegoszlása is: itt az egyes korcsoportok részesedése Budapesten is hasonló lefutást mutat, mint az összességében országosan megfigyelhető.

A várakozástól némileg eltérően a női munkanélküliség Budapesten nagyobb, mint az országosan megfigyelhető. 1992 decemberében a fővárosi munkanélküliek 45,6 %-a volt nő, országosan viszont csak 41,2 %-a. Valójában viszont ez a megoszlás nem meglepő, mivel az 1990-es népszámlálás adatai szerint Budapesten az aktív keresők 47,4 %-a volt nő, a gazdaságilag aktív népességből pedig még ennél is nagyobb lehet a nők aránya.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy milyen tényezőknek köszönheti a főváros ezt a kedvező munkaerőpiaci helyzetét? A mintegy 60 ezer főnyi munkanélküli ugyanis néhány nagyüzemből is „összejehetett” volna, s ha csak ezek létszámcsökkenéseit nézzük, akkor is jóval több munkanélkülinek kellene lenni. Itt elég csak arra utalni, hogy a Csepel Művek egykori 25 ezres gárdája négyezresre fogyatkozott, s a General Electric tulajdonába került Tungsram 1989-es munkáslétszáma (kb. 19 ezer fő) napjainkra megfeleződött.

A fentiek is azt támasztják alá, hogy a fővárosban a munkahelyüket elveszítők, ill. elhagyók jelentős része nem, vagy csak rövid ideig lesz munkanélküli, vagyis az elhelyezkedési lehetőségek Budapesten még mindig meglehetősen jók. Ezt jelzi az is, hogy a bejárók száma nem csökkent drasztikusan, tehát a főváros munkaerőpiaci feszültségeit alapvetően nem az ingázók elbocsátásával oldották meg. Ez a megállapítás elsődlegesen a napi ingázókra vonatkozik, mivel a heti ingázók többségétől az idők folyamán megszabadult a főváros. Az így utcára kerültek azonban nem a budapesti, hanem főleg a Szabolcs–Szatmár–Bereg megyei munkanélküliek táborát gyarapítják.

A fővárosi munkaerőpiac viszonylag kedvező helyzetéhez az is hozzájárult, hogy számos budapesti vállalat gazdasági nehézségeinek megoldására vidéki telephelyeinek feláldozását látta célravezetőnek. Az ezekből kimenekített tőkét felhasználták a budapesti központ megmentésére, az elbocsátott dolgozók viszont a vidéki munkanélküliséget súlyosbították.

Budapest és környéke munkaerőpiacára jótékony hatást gyakorolt az is, hogy az elmúlt néhány évben az országba érkezett közel 5 md dollárnyi működő tőke meghatározó része ebbe a térségbe került. Bár erre pontos adataink nincsenek, annyi biztosan állítható, hogy ekkora összegből már jelentős számú új munkahely is létesült. Ennek kapcsán szükséges azt is megjegyezni, hogy a külföldi tőke hozzájárult a munkahelyi struktúra átalakításához, így ahhoz is, hogy a gazdaság életképtelen területeiről a munkaerő a hatékony szektorokba áramoljon át.

A szerkezetváltás előrehaladását jelzi, hogy egyes adatok szerint a fővárosban a foglalkoztatottak kb. fele már a magánszférában dolgozik, míg országosan csak bő 1/3-a. Ez azonban nem ítélnél egyértelműen kedvezőnek, mivel a jelek szerint együttjárt az „árnyékgazdaság” bővülésével is.

A munkanélküliség területi különbségei Budapesten

Jóllehet, a főváros közigazgatási területe csak töredéke az ország egészének, az itt élő több mint két millió lakos, ill. kb. egy millió gazdaságilag aktív kereső a munkanélküliség szempontjából eléggé eltérő jellemvonású körzetekre tagolja ezt a viszonylag kis térséget is. A rendelkezésre álló adatok a kerületi szintű vizsgálatok elvégzését teszik lehetővé, ami első megközelítésben elegendőnek látszik.

Az egyes kerületekben élő munkanélküliek abszolút számát nézve a területi különbségek első pillantásra jelentősnek tűnnek: 1993 februárjában a legtöbb és a legkevesebb regisztrált munkanélkülivel rendelkező kerület között a különbség kb. 7,5-szeres (IV. kerület: 4278, I. kerület: 565), miközben a lakónépesség alapján ez a különbség csak mintegy ötszörös. A budapesti érték valamivel meghaladta a megyék közötti hatszoros különbséget is.

A munkanélküliség tényleges súlyosságát kifejező munkanélküliségi rátát nézve kitűnik azonban, hogy a főváros egyes kerületei között nincsenek igazán nagy különbségek. Az 1993 februári adatok szerint a munkát keresők aránya a legalacsonyabb a II., a legmagasabb pedig a VIII. kerületben volt (3,1 %, ill. 8,2 %). A legkisebb munkanélküliséggel rendelkező kerületek jórészt összefüggő övezetet alkotnak, s főleg a budai oldalon helyezkednek el (1. ábra). Ezt a területet természetesen nem a véletlen alakította ki, s nem meglepő, hogy a fővárosnak éppen ezekben a kerületeiben a legalacsonyabb a munkanélküliség. Buda nagy része, továbbá a Belváros, Újlipótváros és Zugló ugyanis összességében a magasabb presztizsú társadalmi rétegekhez tartozók lakóövezetei, s a tapasztalatok szerint a magasabban képzett, speciális ismeretekkel rendelkező, a változásokra gyorsan reagálók kevésbé vannak kitéve a munkanélküliség veszélyének.

Ez a terület rajzolódik ki kedvező helyzetével akkor is, ha pl. az iskolázottság szintjét, a jövedelmi viszonyokat, az ingatlanárakat vesszük szemügyre, vagyis a főváros egyes területeinek történetileg kialakult előnyös helyzete a munkanélküliség terén is érzékelhető.

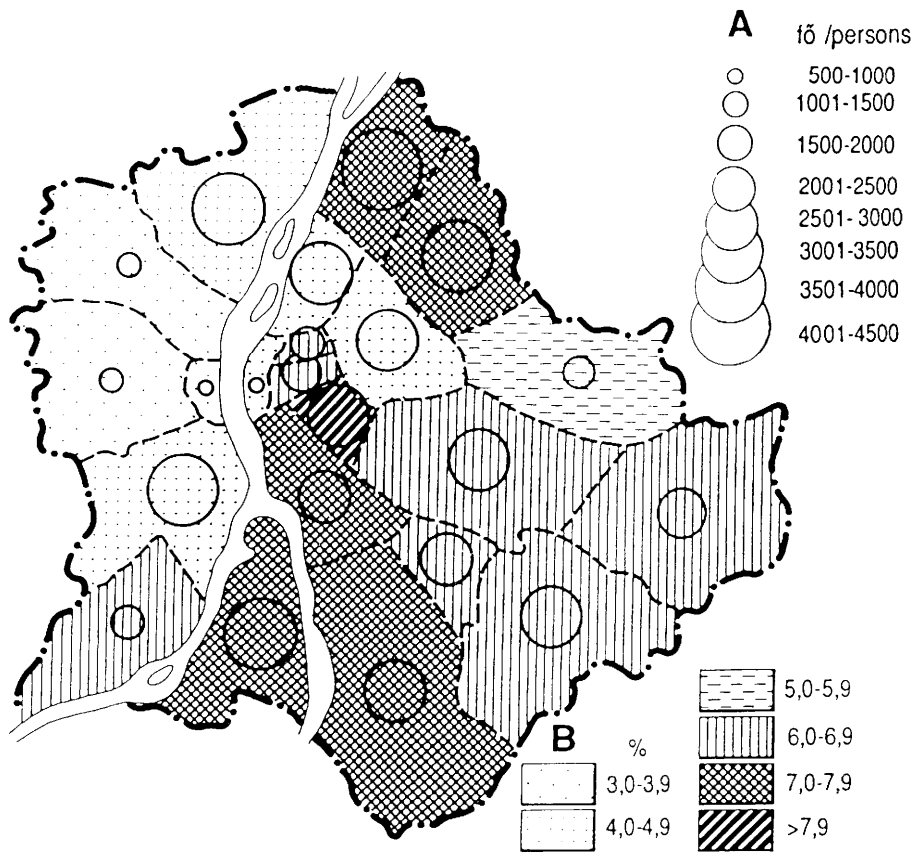
A másik póluson, Budapest alacsony presztizsú, leromló területein viszont általában nagyobb a munkanélküliség a fővárosi átlagnál. Erre a legjobb példa a VIII. kerület, ahol az elmúlt évtizedekben egyértelműen kedvezőtlen irányú társadalmi folyamatok játszódtak le, s ennek következtében a kerületben határozottan növekedett a peremhelyzetű csoportok súlya. Az alacsony értékűként számontartott városrészekben előrehaladott a csupenizálódás, s többek között ez is oka a magas munkanélküliségnek. Pontos adataink nincsenek ugyan, de különösebb kockázat nélkül állítható, hogy a Józsefvárosban az átlagosnál nagyobb azoknak a száma, akik a munkanélküliséget nem érzik sorscsapásnak.

A VIII. kerület súlyos problémáinak, így a munkanélküliségnek a megoldása többek között azért sem halasztható sokáig, mert ez a városrész túlságosan közel van a városközpontozhoz, s az aligha megengedhető, hogy egy világvárosban a magas presztizsú területekhez átmenet nélkül kapcsolódjon slumnegyed.

Nem különösebben meglepő, hogy Budapest hagyományos ipari övezeteiben is a fővárosi átlagnál magasabb munkanélküliség alakult ki. Az elmúlt évtizedek büszkeségei, az egyenként több tízezer dolgozót foglalkoztató gyáróriások az új rendszerre való áttérést csak nagy létszámleépítésekkel — vagy még azzal sem — tudták végrehajtani, ami jól jelentkezik Csepel, Kőbánya, Kispest, Újpest stb. munkanélküliségi adataiban.

A munkanélküliség fővároson belüli különbségei azonban nemcsak az abszolút adatokban, hanem a munkanélküliek táborának összetételében is tükröződik. A munkát keresők szakmai megoszlását nézve azonnal szembetűnik pl., hogy a kisebb munkanélküliséget felmutató kerületekben a fővárosi átlagnál is jobb a szakképzettségi struktúra. Az I., II. és XII. kerületben a munkanélküliek több mint fele korábban szellemi dolgozó volt, de közel 50 % az arányuk az V. és XI. kerületben is. A többi kerület többségében a szakmunkások alkották a legnagyobb csoportot, néhány kerületben arányuk közel járt az 50 %-hoz (pl. XX., XXI. kerület).

Mindenképpen feltűnő, hogy a legkevésbé képzettek, a segéd munkások legnagyobb arányban nem a peremkerületekben, hanem a városközpontozhoz közeli területeken fordultak elő (VI., VII., VIII. kerület). Ez az adat is alátámasztja azt a korábbi felvetést, hogy a várostest ezen részeinek társadalmi átalakulása nem éppen kedvező irányba halad (2. ábra).

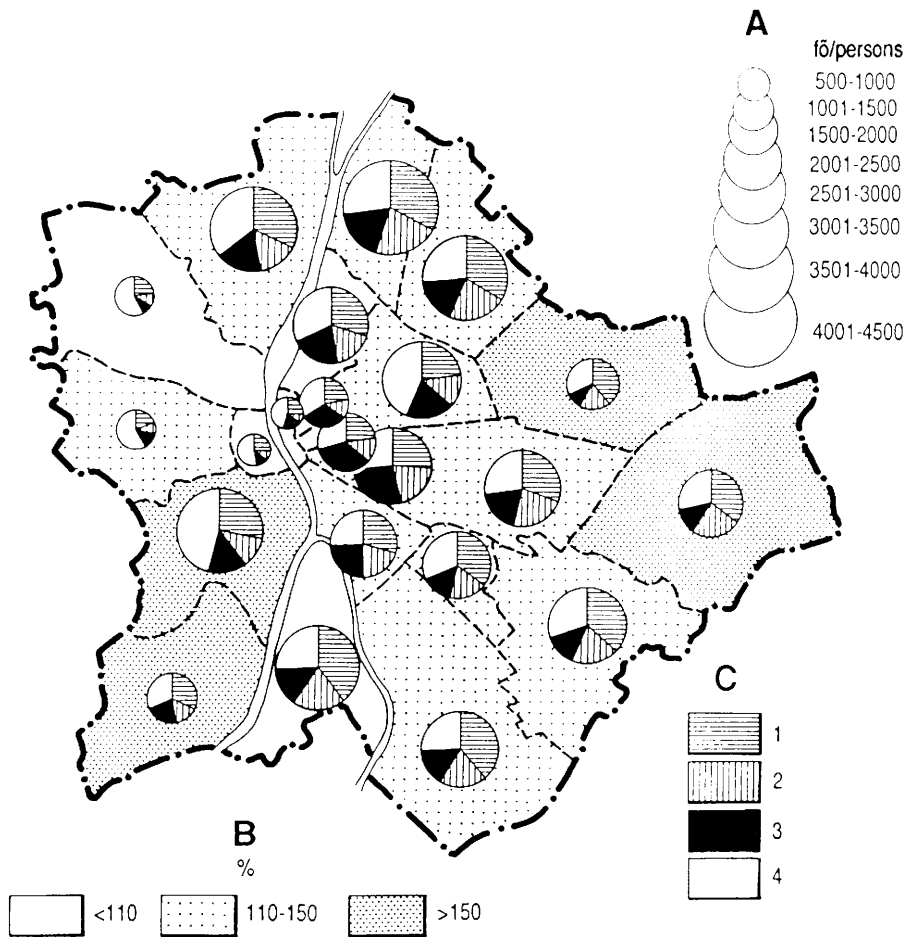

1. ábra. A munkanélküliek száma (A) és aránya (B) Budapesten 1993. februárjában, területenként
The number (A) and ratio (B) of unemployed people in Budapest in February 1993 by districts

Kitekintés

Meglehetősen bizonytalan előrejelzések vannak csak arról, hogy a hazai munkanélküliség meddig növekszik még, s mikor és milyen értékkel fogja elérni a maximumot.

A fővárosi munkanélküliség várható alakulását nézve az látszik a leginkább valószínűnek, hogy a munkát keresők aránya továbbra is az országos átlag fele körül fog alakulni. Ez az 1993 végére prognosztizált 8 % körüli munkanélküliségi ráta mintegy 80 ezer regisztrált munkanélkült jelentene. Ezt látszik alátámasztani, hogy az 1992. december végén a munkaadók több mint tízezres létszámleépítést jelentettek be 1993-ra. A tapasztalatok szerint a tényleges érték ennél több lesz, ezért a fenti adatot jelentős ráhagyással kell számításba venni. Az egy évvel korábbi helyzetet nézve kitűnik, hogy az 1991 végéig bejelentett közel 19 ezer fős leépítésnél jóval nagyobb mértékben, több mint 32 ezerrel nőtt a regisztrált munkanélküliek száma 1992-ben a fővárosban.

2. ábra. A budapesti munkanélküliség néhány jellemzője kerületenként. – A = a munkanélküliek száma; B = mennyiségi növekedésének mértéke (1991 dec. és 1993 febr. között); C = szakmai összetétele: 1 = szakmunkás; 2 = betanított munkás; 3 = segédmunkás; 4 = nem fizikai dolgozó

Some features of unemployment in Budapest by districts. – A = number of unemployed; B = their measure of increase in number (between December 1991 and February 1993); C = their qualification structure: 1 = skilled worker; 2 = semi-skilled worker; 3 = unskilled physical worker; 4 = non-physical (white collar) worker

A következő évre méginkább nehéz prognosztizálni a munkanélküliséget. Az talán reálisnak látszik, hogy a regisztrált munkanélküliek száma a fővárosban a jövőben sem haladja meg a százezret. Nem tűnik irreálisnak az sem, hogy Budapesten a munkanélküliségi ráta maximuma lesz az az érték, ami országosan ma még csak áhított célként

említhető: 10 %. Ahhoz nemigen fér kétség, hogy a fővárosi munkaerőpiac az elkövetkező években is a legjobb helyzetben lesz, s az igazi problémák nem itt, hanem a vidéki térségekben fognak jelentkezni.¹

CONTRIBUTIONS TO THE PROBLEMS OF UNEMPLOYMENT IN BUDAPEST

by Z. Dövényi

S u m m a r y

The article provides a survey on the structural and spatial features of unemployment in Budapest. The most important characteristic feature of the unemployment in the capital is probably that its rate is much smaller than in any other part of the country. Its 6 per cent value at the beginning of 1993 was only about half of the national average. In the case of unemployed people in Budapest their education level is sensible higher than the average which fact gives them a better chance for entering into a new job.

The spatial differences in unemployment well reflect the spatial pattern of the capital has evolved historically. The lowest unemployment rate can be found in the CBD and in the high prestige areas of the Buda region, while we can see the highest unemployment rate in such districts of the Pest region which become a slum (e. g. Józsefváros). The situation is the same in the case of traditional industrial areas such as Kőbánya, Csepel and Újpest where this rate is much higher than the capital average.

¹ A kézirat lezárva: 1993 április 1.

Translated by T. TINER

Cséfalvai Zoltán (szerk.): Visszaszámlálás Rudabányán. – Elmélet–Módszer–Gyakorlat 52. MTA FKI Budapest, 1991. 80 old.

Az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Osztálya gondozásában napvilágot látott könyv epilógusában rögtön a mű (és a háttérben álló szociográfiai kutatás) „balsorsáról” értesülhet az olvasó, hiszen a 80-as évek közepén végzett kutatás megjelentetésére csak fél évtizedes késéssel került sor (s tegyük hozzá: a megjelenést csaknem újabb fél évtizeddel később követi a recenzió...).

A kutatás terepmunkálatai óta rendszerváltás, szabad választások, kárpótlás, privatizáció következett be, hogy csak a fontosabb eseményeket említsük. Rudabánya szociálgeográfiaja, valamint a bánya bezárása körüli hezitálás, huzavona mégis alig vesztett aktualitásából. A Rudabánya körüli herce-hurca ugyanis – egy képzavarral – a magyar ipar szerkezetváltásának, a településfejlesztésnek és a gazdaságpolitikai elképzeléseknek afféle „állatorvosi lova”, amiben koncentráltan van jelen az elmúlt évtizedek iparpolitikájának számos anomáliája, no meg az elmúlt évek tehetetlensége is.

Az alapképlet ismerős lehet: adva van egy három és félezer lakosú, tradicionális bányásztelepülés, amely mellel a Miskolc–Kazincbarcika–Edelény–Rudabánya tengelyű agglomerációs terület egyik kistérségi központja. A település gazdasága a bányászatra épül, amely azonban évtizedek óta gazdaságtalan, bezárása régóta napirenden van. A jobb sorsra érdemes település azonban érdekkonfliktusok hálójában vergődik, s helyi érdekei messze eltörpülnek a bányászati és a kohászati kemény lobbierőkei mögött. A bánya bezárását végül is ez utóbbi konfliktus döntötte el. A konfliktus lényegének bemutatására érdemes egy kissé hosszabban időzni a könyv 28–29. oldalánál: